

نقش سلجوقیان در برپایی جنگ های صلیبی

کبری عادل‌نیا^۱

چکیده

این مقاله در صدد است تا نقش سلجوقیان را در بروز جنگ های صلیبی مورد بازکاوی و بررسی قرار دهد. مهمترین عاملی که باعث ایجاد جنگ های صلیبی شد پیشروی مسلمانان به سمت دنیای مسیحیت و جنگ ملازگرد بود. تصرف ایران توس ترکان سلجوقی و پیشروی آنان به سوی آناتولی، دو قدرت مهم منطقه را در برابر هم قرار داد. این رویارویی علی رغم برتری بیزانس به پیروزی قاطع سلجوقیان انجامید. این مقاله با نگاهی به اوضاع جهان اسلام و همچنین سیاست رومیان و سلجوقیان سعی دارد تا نقش سلجوقیان در بروز جنگ های صلیبی را تشریح کند و همچنین و بر مهم ترین پیامد نبرد ملازگرد که بروز جنگ های صلیبی بود بپردازد.

واژگان کلیدی: سلجوقیان ، جنگ های صلیبی، مسلمانان ، مسیحیان.

^۱-دانشجوی دکتری تاریخ تمدن ملل اسلامی . دانشگاه آزاد اسلامی واحد خوی. s.adelinya@gmail.com

مقدمه

سلجوقیان به صورت یک قبیله و یا اتحادیه پای به قلمرو ایران و اسلام نهادند و پیشروی شان مرهون استعداد نظامی مبتنی بر نیرویی قبیله ای بود که به نیروی دین مجهز شده بودند و به عبارتی قوم ترک به حرکت دین زای اسلام مجهز شده بود. با بروز دگرگونی سیاسی و اجتماعی در جهان اسلام، در موقعیت ترکان نیز تغییر حاصل گردید. این بار ترکمانان مسلمان پرچم دار مبارزه با کفار شدند و لقب غازی به خود گرفتند و رفته رفته به مسیر پیشروی آنها به سوی غرب و در مجاورت مرزهای مسلمان با بیزانسی ها ادامه یافت که در این پیشروی با نیروی مسیحی بیزانس روبه رو شدند. منابع و مطالعات درباره جنگ های صلیبی که مناطق وسیعی از اروپا و شام و ترکیه و مصر و شمال افریقا را دربرگرفت و در آن اقوام و طوایف مختلفی با زبان ها و معنقادات و باورها و انگیزه های گوناگونی شرکت کردند، بسیار زیاد است و مورخان و محققان، با اهداف و انگیزه ها و سلاقی مختلف و به اقتضای زمان، به جنبه ای از این جنگ ها پرداخته اند. در این مقاله سعی شده است تا علل و عواملی و همچنین نقش سلجوقیان در جنگ های صلیبی بررسی و بازخوانی گردد.

۱- روی کار آمدن سلجوقیان

در تاریخ ایران بعد اسلام، دولت سلجوقیان، وسیع ترین دولتی است که روی کار آمده و با قدرت و توانایی حکومت کرده است. درخشان ترین ایام فرمانروایی این سلسله از سال ۴۲۹ تا ۵۵۲ه، دوره ای است که طغرل اول، الب ارسلان اول، ملکشاه برکیارق و محمد و سنجر از کاشغر تا انطاکیه را تحت امر خود داشتند، اما پس از سلطان سنجر، قلمرو سلجوقیان تجزیه شد و شعب دیگری از این سلسله، در کرمان، عراق، کردستان، سوریه و آسیای صغیر به خلافت و فرمانروایی ادامه دادند (مادن، ۱۳۸۹: ۱۹).

اصل نژاد سلاجقه از قبایل ترک غز است (خواندمیر، ۱۳۳۸: ۲۵۹/۳). آنان حدود سال ۳۴۵ه-۹۶۵م، از جلگه ای ترکستان به سرزمین ماوراء النهر آمدند و در آنجا مستقر شدند و در این عمل به دین اسلام گرویدند و پیرو مذهب سنی شدند. آنگاه سلجوق و فرزندانش به خدمت سامانیان در آمدند. سپس طغرل بیگ نوه سلجوق توانست نیروهای خود را حرکت دهد و به خراسان برسد (محمدعاشور، ۱۳۷۳: ۷۱-۶۸).

سال های ۴۸۵-۴۴۷ / ۱۰۹۲-۱۰۵۵ م، اوج شکوفایی حکومت سلاجقه بود، زیرا آنان جهان اسلام را در منطقه شرق جهان اسلام متحد کرده و به جای دولت های ضعیف و متخاصم، یک دولت نیرومند ایجاد کرده بودند. سلاجقه به تدریج به توسعه متصرفات مسلمانان پرداختند.

طغرل بیک توانست متصرفاتش را تا بلاد جزیره^۱ و ارمنستان گسترش دهد و چون در سال ۴۵۵-۱۰۶۳ م، از دنیا رفت، آلب ارسلان جانشین وی شد. او نیز توانست متصرفاتش را به ضرر دولت بیزانس توسعه داده و دامنه حکومت سلجوقیان را تا دریای مرمره امتداد دهد. البته او این موفقیت را، پس از شکست و اسارت رومانوس، امپراتور بیزانس در جنگ سرنوشت ساز ملازگرد در سال ۴۶۴-۱۰۷۱ م، به دست آورد. همچنین سلاجقه توانستند در سال ۴۶۳-۱۰۷۰ م، بر حلب چیره شوند و به این ترتیب از تصرف این سرزمین توسط دولت فاطمیان جلوگیری کردند. آلب ارسلان توانست برمکه و مدینه نیز چیره شود و این دو شهر را از سلطه فاطمیان خارج کند (همان، ۷۰). سلجوقیان چند کار عمده نیز در دوران زمامداریشان انجام دادند، اول اینکه خلفای عباسی را مطیع خودشان کردند، فقط در ظاهر امر، آن هم به سبب اعتقادشان که سنی مذهب بودند از آنها تبعیت می کردند. دیگر اینکه حکومت های کوچک را از بلاد اسلامی بالاخص از ایران برچیدند و یک امپراتوری عظیم پدید آوردند، که پروفیسور عثمان توران آن را حکومت جهانی ترک (تورکین جیهان حکومتی)^۲ تعبیر نموده است. سرانجام با جنگ ملازگرد و شکست دادن امپراتور متکبر و مغرور روم شرقی، مقدمات تشکیل یک حکومت اسلامی بزرگ را در غرب آسیا که متصرفاتشان تا قلب اروپا و آفریقا ادامه داشت، فراهم نمودند.

۲- تاریخ جنگهای صلیبی

۲-۱- جنگهای صلیبی

مجموعه جنگ های مسیحیان غرب اروپا با مسلمانان بخشهایی از جهان اسلام بین سده ۷ تا ۱۱/۱۳، که به دعوت مقامات کلیسای کاتولیک رومی و همراهی و حمایت امپراتور روم شرقی، با اعلام هدف آزاد سازی بیت المقدس (اورشلیم) و زادگاه حضرت مسیح(ع) در فلسطین از دست مسلمانان و ایجاد دولت های صلیبی در نقاط مختلف فلسطین صورت گرفت. این جنگها مجموعاً ۸ بار به وقوع پیوست.

بسیاری از مورخان معاصر بر این باورند که جنگ های صلیبی دادرای مفهومی وسیع تر، یعنی جنگ و ستیز همیشگی میان شرق و غرب است که از کهن ترین دوران شروع شده است و با گسترش مسیحیت در غرب و سپس ظهور اسلام در سده ی هفتم میلادی و گسترش آن در شرق، این کشمکش جنبه دینی نیز به خود گرفت و به ستیز میان جهان اسلام و عالم مسیحیت

^۱ - جزیره، که آن را جزیره اقور و جزیره قور و اقلیم قور نیز می گویند، اعراب به بین النهرین علیا اطلاق می کردند) دهخدا: ۱۳۶۵).

^۲ -Prof. Dr. Osman Turan. Turk Cihan Hakimiyeti Mefkureri tarihi. Nakislar YAYINEVI. Istanbul.1979m.

بدل گردید. جنگ های صلیبی به مدت دو قرن آسیای صغیر را میدان تاخت و تاز و نبردهای سنگین قرار داد (حتی، ۱۳۵۰: ۴۴۰).

۲-۲- علل و انگیزه جنگ های صلیبی

مورخان شرقی و غربی در مورد عوامل و انگیزه های جنگ های صلیبی به حسب مطالعات و گرایش فکری و اعتقادی خود و احیانا اقتضائات و ضرورت های اجتماعی و سیاسی، عوامل و دلایل مختلفی مطرح کرده اند. بسیاری از مورخان غربی و برخی از مورخان معاصر مسلمان به این جنگ ها صبغه مذهبی داده اند و تعصب دینی را در رأس دلایل بروز جنگ ها دانسته اند؛ درحالی که، عملکرد کلیسا و سخنان پاپ و رفتار مهاجمان به روشنی نشان می دهد که عامل دینی، با همه اهمیت آن، در این جنگ ها بیشتر پوشش فریبنده ای برای رسیدن به اهداف مادی و اقتصادی و کشورگشایی بوده است. اوضاع سیاسی جهان اسلام نیز در فراهم شدن زمینه های جنگ های صلیبی بی تأثیر نبوده است (ناصری طاهری، ۱۳۶۴: ۳۷-۴۰).

به نوشته شماری از مورخان، مهم ترین عامل وقوع جنگ آن بود که ترکان سلجوقی پس از آنکه در اواخر سده ی پنجم هجری بر شام و بیت المقدس تسلط یافتند، با ساکنان مسیحی بیت المقدس و زوار مرقد حضرت عیسی (ع) بدرفتاری و به آنان توهین می کردند، از ایشان عوارض می گرفتند و حتی تعدادی از دیرها و کلیساهای منطقه را مصادره کردند. این امر بر مقامات کلیسا گران آمد و زمینه ساز شروع جنگ شد (عودی، ۱۳۹۳: ۹).

اولین علت مستقیم جنگ های صلیبی، پیشتازی ترکان سلجوقی بود. دنیا خود را با سلطه مسلمانان بر «خاور نزدیک» وفق داده بود؛ خلفای فاطمی مصر در حکومت بر فلسطین، طریق مدارا پیش گرفته بودند و صرف نظر از چند واقعه استثنایی، فرقه های مسیحی آن سامان از آزادی زیادی در پیروی از تعالیم دینی خویش برخوردار بودند. حاکم، خلیفه دیوانه «قاهره»، کلیسای قیامت را ویران کرده بود (۱۰۱۰ م)، لیکن خود مسلمانان هزینه های فراوانی خرج تعمیر مجدد آن کردند. این فقط یکی از کلیساهای متعدد در بیت المقدس بود. زائران مسیحی حق داشتند آزادانه به اماکن متبرکه رفت و آمد کنند. سالیان سال بود که زیارت فلسطین، نوعی عبادت یا کفاره محسوب می شد. همه جای اروپا، انسان کسانی را می دید که برگ های نخل فلسطین را چلیپاوار، به نشانه زیارت از اماکن متبرکه، زیور خویش می کردند. در ۱۰۷۰ م. ترکان، بیت المقدس را از چنگ فاطمیون بیرون آوردند و زائران مسیحی از این پس ناقل روایاتی بودند درباره تعدی ترکان و بی حرمتی آنها نسبت اماکن و شخصیت های مذهبی شان.

اما بیشتر مورخان بر این باورند که مهم ترین عامل سیاسی وقوع جنگ های صلیبی را باید ضعف و انحطاط روم شرقی (بیزانس) دانست. در پی شکست سخت بیزانسیان در نبرد مشهور ملازگرد (۱۰۷۱/۴۶۳) از سلجوقیان که موجب شد بخش های وسیعی از آسیای صغیر به تصرف

سپاهیان سلجوقی درآید و سلجوقیان در مجاورت قسطنطنیه (پایتخت امپراتوری روم شرقی) قرار گیرند، آلکسیوس کومننوس، امپراتور بیزانس (حک: ۴۷۴-۵۱۲ ه / ۱۰۸۱-۱۱۱۸ م) ، برای دفع خطر از پایتخت خود ، و نیز بازپس گیری سرزمین هایی که آنان تصرف کرده بودند، سفیرانی نزد پاپ اوربانوس دوم فرستاد و وی استمداد جست . پاپ با این درخواست موافقت کرد، از آن رو که آرزوها و اهدافش، متحد شدن کلیسای کاتولیک با کلیسای ارتدوکس شرقی، تحقق می یافت و بر قدرت و نفوذش در اروپا می افزود (دورانت، ۱۳۷۱: ۵۸۶/۴ ؛ نوذری، ۱۳۷۳: ۱۵۸-۱۵۹).

این نبرد که شاهد نابودی ارتش بیزانس توسط سلجوقیان بود را می توان یکی از تأثیرگذارترین نبردهای تاریخ دانست چرا که سبب ورود ترکان سلجوقی به آناتولی و فتح بیشتر این نواحی توسط آنان شد. جنگ ملازگرد موجب گشت تا امپراتوری سلجوقی در ایران، آسیای میانه، فروارد ، شامات و عربستان و آناتولی پدیدار شود. این نیروی بزرگ برای نخستین بار دنیای مسیحیت را در اندیشه بسیج علیه مسلمانان انداخت، چراکه بیزانس به عنوان کشور مقدس مسیحیت در خطر بود.

سلجوقیان با شکست بیزانس در نبرد ملازگرد در سال ۵۴۳ه / ۱۰۷۱م آرزوی دیرینه مسلمانان را عملی ساختند (آقسرای، ۱۳۶۲: ۱۱۹). ملازگرد در تاریخ سلجوقیان و اسلام اهمیت بسیاری دارد، چنان که در تاریخ شرق و تاریخ آسیای غربی نیز دارای اهمیت به سزایی است. آل سلجوق با تصرف آسیای صغیر آن را جزئی از جهان اسلام ساختند و سبب شکست دولت روم شرقی و تسهیل استیلای ترکان عثمانی بر آن دیار شدند (حلمی ، ۱۳۸۷: ۲۳).

« ملازگرد » یا « مانزیکرت » نزد مورخان غربی، جایی است در ارمنستان یکم^۱ در سرچشمه های فرات ؛ که جنگ سرنوشت ساز میان آلب ارسلان سلجوقی و امپراتوری بیزانسی ، « رومانوس دیو جان » در آن روی داد. این نبرد با پیروزی مسلمانان (ترکمانان) بر بیزانسی ها پایان یافت (العسلی ، ۱۳۸۶: ۱۷). پیروزی در نبرد ملازگرد پیامدهای زیادی برای دولت سلجوقی و ترکان داشت با این فتح قسمت شرقی و مرکزی آناتولی در اختیار ترکان قرار گرفت. ترکان از شرق و مرکز آناتولی به عنوان پایگاه تهاجم به غرب آناتولی و قلمرو امپراتوری بیزانس و سایر حکومت های محلی بهره گرفتند. تأسیس امپراتوری سلجوقیان روم از پیامدهای این پیروزی است. با محدود شدن سلطه سیاسی امپراتوری بیزانس، سقوط امیرنشین های محلی مسیحی از جمله

^۱ -ارمنستان از شرق به غرب به چهار اقلیم تقسیم و هر کدام به یک شماره خوانده می شد. « ارمنستان یکم ، شامل شمشاط ، کلیکیا، خلات، ارجیش و باجنیس. ارمنستان دوم شامل سفرجان ، دبیل، سراج طیر و بغروند. ارمنستان سوم شامل جرزان و ارمنستان چهارم شامل سیحان و آران. ارمنستان یکم و دوم زیر سلطه ی خزرها و ارمنستان سوم و چهارم زیر سلطه روم (بیزانس) بود» (بلاذری، ۱۳۳۷: ۱۹۸).

امیر نشین ارمنی آنی (ابن اثیر، ۱۳۷۴: ۱۷/۱۰) و تضعیف حکومت های گرجستان، نفوذ مذهب مسیحیت در آناتولی رو به کاهش نهاد و ترکان اسلام را ترویج و تبلیغ نمودند. این پیروزی ها زمینه جنگ های صلیبی را فراهم نمود.

نتایج جنگ ملازگرد

۱- انقلاب بیزانس: جنگ ملازگرد مهمترین و سرنوشت ساز ترین بحران تاریخ بیزانس به شمار می رود. بیزانسی ها به تقویت این پیروزی مسلمانان کمک کردند و طی ۲۰ سال پس از جنگ ملازگرد، سرگرم توطئه چینی و عصیان گری بودند. نخستین عامل این سرکشی اقدام میخائیل هفتم بود که به مجرد آگاهی بر فاجعه ی ملازگرد، قدرت را به دست گرفت.

۲- پیروزی نبرد ملازگرد، سلطه سلجوقیان سنی مذهب را در آناتولی، شامات و عراق عرب افزون ساخت (ر.ک: العسلی، ۱۳۸۶: ۲۹).

وقتی سلطان ملک شاه (۴۶۵-۴۸۵هـ-۱۰۷۲-۱۰۹۲م) زمام حکومت را به دست گرفت، توانست سوریه و گرجستان در ناحیه غرب، و بخارا، سمرقند و خوارزم در شرق را به تصرف خود درآورد. او همچنین سرزمین ترکستان واقع در آن سوی رودخانه سیحون را تصرف کرد. در آنجا به نام خود سکه ضرب کرد و در شهر کاشغر نیز خطبه ها به نام او خوانده می شد. همین موقعیت باعث شد سلاجقه خود را ملزم به جهاد بر ضد دشمنان اسلام بدانند و در واقع به دلیل جهاد آنان بود که بیزانسی ها نتوانستند به اهداف توسعه طلبانه خود در جهان اسلام جامه عمل بپوشانند. اما پس از وفات سلطان ملک شاه، دیری نپایید که عوامل ضعف به درون دولت قدرتمند سلجوقی نفوذ کرد. می توان دوره پس از مرگ ملک شاه تا پایان حکومت سلجوقیان در بغداد سال (۵۹۰هـ-۱۱۹۳م) را دوران درگیری های داخلی میان فرزندان ملک شاه برای تحقق اهدافشان نامید. وجود همین درگیری ها، یکی از دلایل ضعف شرق مسلمانان در برابر هجوم صلیبیان بود و این وضعی بود که بر خلفای عباسی همچنان باقی ماند (محمد عاشور، ۱۳۷۳: ۷۰-۷۱).

در ۴۷۷ق، سلیمان بن قتلمش سلجوقی شهر انطاکیه را به نام سلطان ملکشاه سلجوقی فتح کرد. سپس نواحی مختلف آسیای صغیر را به قلمروی خویش افزود و دولت سلجوقیان روم را تأسیس کرد. سپس سلجوقیان و دودمان مستقل دانشمندیان بر پاره ای دیگر از شهرهای آسیای صغیر چیره شدند (رانسیمان، ۱۳۷۱: ۷۲/۱). وقتی سلیمان بن قتلمش نیقیه را که از بلاد مسیحی آسیای صغیر بود و در جنوب اسکوداری حالیه قرار داشت به پایتختی برگزید موجب اضطراب دولت بیزانس گردید (ابن اثیر، ۱۳۷۴: ۱۱۴/۱۷). در این زمان یکی دیگر از ماجراجویان ترک به نام « اتسزین آباق که در ظاهر دست نشانده ی آلب ارسلان بود، اورشلیم را بدون خونریزی تسخیر کرد و دیری نپایید که سرتاسر خاک فلسطین را زیر فرمان کشید » (رانسیمان، ۱۳۷۱: ۱۰۲/۱). دیگر شهرها نیز یکی پس از دیگری به چنگ ترکان درآمد. این ترکان که مسلمانان متعصب

حنفی مذهب بودند نسبت به رعایای مسیحی و اماکن متبرکه تعدی و بی حرمتی می نمودند (دورانت، ۱۳۷۱: ۷۸۴/۴).

به اعتقاد رانسیمان از زمان ملکشاه سلجوقی، ترکمانان بی قرار دشت‌های مرکزی آناتولی را که به وسیله نجیب زادگان بیزانطی (رومی) اداره می شد و تقریباً جمعیت انبوهی نداشت و شرایط بسیاری مساعدی نیز از نظر اکولوژیک برای چرای دام‌ها داشت، مورد توجه قرار داده بودند. به همین دلیل سلطان ملکشاه عموزاده خود سلیمان بن قلمش را بعد از کوفه‌های اولیه پدرش، اینک دوباره در راس گروهی از ترکمانان بدین نواحی رهسپار کرد (رانسیمان، ۱۳۷۱: ۱۰۳/۱). اگر شهر قسطنطنیه به دست ترکان می افتاد محتمل بود که همه ی اروپا در برابر لشکریان آنها گشوده شود (یوسفی حلوی، ۱۳۷۱: ۳۸).

ضعف و فروپاشی دولت سلجوقی، خطری بزرگ برای اسلام محسوب می شد، چون در آن موقعیت، جهان اسلام به طعمه ای برای تجاوزگران شرق و غرب تبدیل شده بود. تجاوز صلیبیان از غرب، و موفقیت آنان در نیل به اهدافشان و اشغال اکثر سرزمین‌های شام توسط آنان، بدون شک دلیل تجزیه جهان اسلام و ضعف آن در این دوره است. با وجود وضعی که مسلمانان در خلافت‌های عباسیان و فاطمیان و سلجوقیان داشتند، ترکان سلجوقی جهاد بر ضد بیزانسی‌های مخالف اسلام و متجاوز را، هر وقت که شرایط به آنها اجازه می داد، به طور کلی رها نکردند، چون سلاجقه معتقد بودند که جهاد بر ضد دشمنان حتی المقدور می بایست ادامه یابد و به هر دلیلی و با هر قیمتی حتی با دادن قربانیان بی شمار نیز نباید متوقف گردد زیرا راه مسلمانان این است (محمد عاشور، ۱۳۷۳: ۷۲).

از سوی دیگر، پس از شکست رومانوس در نبرد ملازگرد، جنگ‌های خانگی در دولت بیزانس ایجاد شد (رک: رانسیمان، ۱۳۷۱: ۱۰۲/۱؛ شیبانی، بی تا: ۱۹/۲). تا اینکه نوبت به آلكسیوس رسید. آلكسیوس برای بستن راه ترکان کوشش بسیار کرد. در این زمان بخت با او یار بود. زیرا در سراسر امپراتوری سلجوقی و دنیای اسلام ضعف حاکم بود و تشتت میان مسلمانان به مراتب از نفاق مسیحیان فزونتر بود (رانسیمان، ۱۳۷۱: ۹/۲).

سیل مداوم زائران، ناگزیر به این فکر قوت می بخشید که آرامگاه مسیح بایستی در دست مسیحیان باشد. روشن است که در نیمه ی سده ی یازدهم م، مشکلاتی که زائران با آن روبه رو بودند رو به افزایش گذاشت (ابرهاردمایر، ۱۳۷۱: ۱۸-۱۷). همچنین دولت سلجوقی، مبلغی را به عنوان مالیات از زائران مسیحی که به بیت المقدس می رفتند می گرفت، و در عوض به آنها مجوز ورود می داد و از حرکت هر کاروانی که مجوز نداشت، جلوگیری می شد، و مجازات‌هایی نیز برای کسانی که این قوانین را رعایت نمی کردند، تعیین شده بود؛ اما رعایت نظم و قانون برای زائران

اروپا که به بی نظمی و زندگی متوحش داشتند، دشوار بود و با وجود هرگونه بی نظمی، به شدت تنبیه می شدند (رضوی اصل، ۱۳۸۶: ۴۴).

در این روزگار در میان زائرینی که وارد بیت المقدس می شدند راهبی به نام «پترپطرس» ملقب به «پتر زاهد» از اهالی فرانسه بود. گویند «او همینکه وارد بیت المقدس شد و تربت مسیح را زیر تسلط مسلمین دید سخت برآشفته و قسم یاد کرد تا آن را از چنگ کفار نجات نبخشد از پای ننشیند». او در بازگشت به خدمت پاپ اوربانوس دوم رفت «پاپ به پطرس مأموریت داد تا از جانب او مردم را به جهاد تحریض و ترغیب کند. لذا، پطرس صلیبی به دست گرفته، شهرهای ایتالیا و فرانسه را زیر پا درآورد» (رشاد، بی تا: ۶۹-۷۰)، و مردم را به نجات قبر مسیح فراخواند. از بیانات پاپ اوربانوس دوم در اجتماع تاریخی کلمون فران که در سال ۱۰۹۵ تشکیل شده بود (حریری، ۱۹۸۱: ۲۱)، استنباط می شود انگیزه های بسیاری از جمله اقتصادی، سیاسی، توسعه طلبی و دینی در هجوم صلیبیون دخالت داشته است. اما ظهور سلاجقه علت مستقیم آن به شمار می رود.

برخلاف اغلب محققان، که بر این باورند که بازپس گیری اراضی تسخیر شده ی روم شرقی به دست سلاجقه و آزادی بیت المقدس و تأمین امنیت زائران مسیحی هدف عمده ی جنگ های صلیبی بود، اما ابن اثیر فاطمیان مصر را مسببین بروز این جنگها می داند: «یاران مصر از علویان چون نیرومندی سلجوقیان بدیدند و استیلای آنها را بر بلاد شام تا غزه به نظر درآوردند که میان آنها و مصر ولایت دیگری که مانع پیشروی آنها نباشد وجود ندارد ... بترسیدند و به فرنگیان پیام فرستادند و آنها را به خروج بر شام و تصرف آنجا دعوت نمودند که آنها میانشان با مسلمانان، مانع باشد» (ابن اثیر، ۱۳۷۴: ۱۷/۲۴۹).

به هر حال، تبلیغات پطرس، خطر هجوم سلاجقه و استمداد رومیان از یک سو، و سخنان پاپ اوربانوس دوم از سوی دیگر، عالم مسیحیت را به هیجان آورد و جنگ های صلیبی با هدف جنگ با مسلمین و نجات قبر مسیح آغاز گشت.

۲-۳- عوامل مربوط به جهان

در جنگهای صلیبی گروه های اجتماعی گوناگون اروپایی شرکت داشته اند و به طور طبیعی همه از یک انگیزه برخوردار نبودند. مجموعه ی دلایلی که در ذیل به شرح می آید، دست به دست هم داد و جنگی دوپست ساله را بر ملت اسلام تحمیل کرد:

۲-۳-۱ دلایل تاریخی

آغاز جنگهای صلیبی در اصل به تلاش اروپاییها و ملتهای مسیحی به ویژه اسپانیاییها برای بازپس گیری سرزمینهای از دست رفته شان به دست اعراب در جنگهای موسوم به استرداد باز می گردد. پس از تهی شدن سرزمین اندلس از دولتهای اسلامی قدرتمند و افتادن زمام امور آن سرزمین

به دست ملوک الطوائف، روزگار نکبت مسلمانان فرا رسید و مسیحیان شمال اسپانیا که از دیرباز با مسلمانان در حال زد و خورده بوده و انتظار فرا رسیدن چنین روزی را می کشیدند، آغاز به پیشروی در قلمرو آنان کرده و شهرهای جنوبی را، که در دست حکمرانان پراکنده و ناتوان مسلمان بود، یکی پس از دیگری به تصرف درآوردند. در بحبوحه ی همین جنگها، امپراتور روم شرقی، الکسیس کومننیستی، پیکي نزد پاپ اوربن دوم فرستاد و در مقابل تهاجم مرزی ترکان سلجوقی، موسوم به سلاجقه ی روم، درخواست کمک کرد. در پی آن پاپ در سال ۱۰۹۵ م در اجتماعي مذهبي در کلمون فرانسه، از ملل مسیحي خواست تا با تشکیل سپاهی گران از سراسر اروپا، سرزمینهای از دست رفته در شرق را بازپس بستانند، ترکان را از آسیای صغیر بازپس بنشانند و راه زیارت به اماکن مقدس را بگشایند و آنها را از چنگ مسلمانان آزاد گردانند؛ و به این ترتیب جنگ اول صلیبی آغاز گردید.

۲-۳-۲-دینی

می دانیم که با لشکر کشی مسلمانان به قلمرو امپراتوری روم در روزگار خلیفه ی دوم (سال ۱۷هـ) سرزمینهای سوریه و فلسطین و از جمله بیت المقدس به دست مسلمانان افتاد. زیر تأثیر روحیه و رویه تساهل و تسامح اسلامی نسبت به اهل کتاب، خلفا و کارگزاران مسلمان همواره نسبت به زایران مسیحي که از سراسر اروپا عازم بیت المقدس می گشتند خوشرفتار بودند. مسیحیان به ویژه در دوران خلفای بنی عباس در کمال آزادی و امنیت به سرزمین قدس آمد و شد می کردند و از کوثر معنویت مکانهای مقدس خود سیراب می گشتند. هارون الرشید که با شارلمانی، پادشاه فرانسه، روابط دوستانه داشت، برای اطمینان بخشیدن به زائران مسیحي، کلیدهای بیت المقدس را برای وی ارسال داشت؛ و زائران مسیحي تنها به ازای پرداخت مبلغی ناچیز، بدون هیچ مزاحمتی، به سرزمین قدس سفر می کردند. این وضعیت در دوران فاطمی ها - که قدس را از بنی عباس گرفته بودند - نیز ادامه داشت، تنها در زمان خلیفه الحاکم فاطمی نسبت به زایران سخت گیری می شد؛ که آن نیز در دوران جانشینان وی بر طرف گردید و اوضاع بار دیگر رو به آرامش نهاد (ماله، ۱۳۴۳: ۲۱۸/۴).

پس از دستیابی ترکان سلجوقی بر آسیای صغیر و تصرف سرزمین فلسطین به وسیله آنان اوضاع دگرگون شد. ترک ها هم به قلمرو امپراتوری بیزانس دست اندازی می کردند و هم زائرانی را که از اروپا عازم بیت المقدس بودند مورد آزار و اذیت قرار می دادند. در دوران حاکمیت آنان مسیر کاروان های زیارتی ناامن گردید و دسته های زائر پیوسته در طول مسیر غارت می شدند. در آناتولی عبور کاروان های زیارتی تنها با همراه داشتن نیروی مسلح امکان پذیر بود و راهزنان پیوسته در راه زائران کمین و آنان را غارت می کردند. کسانی هم که از موانع طول مسیر جان سالم به در می بردند، به وسیله حکمرانان محلی اموالشان گرفته می شد و با دست تهی به اروپا

باز می گشتند. ناگفته نماند که مسلمانانی هم که از سرزمین های اسلامی به زیارت قدس می آمدند از این قاعده مستثنی نبودند و اغلب به همین سرنوشت دچار می گشتند (رانسیمان، ۱۳۷۱: ۱۰۰/۱).

دشواری کار زیارت به جایی رسیده بود که رفتن به بیت المقدس از سوی اربابان کلیسا به عنوان کفار گناه گناهکاران تلقی می گردید؛ و چون در آن روزگار از این قبیل افراد در اروپا بسیار بودند، شور و شوق به زیارت در میان عامه ی مردم رو به فزونی نهاد (ر.ک: گوستاولوبون، ۱۳۹۵: ۴۰۲).

۲-۳-۳- اقتصادی

در آستانه جنگ های صلیبی، نظام اجتماعی حاکم بر کشورهای اروپایی ارباب و رعیتی بود. رفتار ستمگرانه اربابان نسبت به رعایا و تضييع حقوقشان به هر صورت ممکن، رعیت فلاکت زده را که اخبار مربوط به رفاه و رونق اقتصادی سرزمین های اسلامی و شرقی را از زبان زائران بیت المقدس شنیده بودند، به انگیزش درآورد تا در جستجوی زندگانی بهتر در زمره ی سپاه صلیب درآیند، باشد که به نوایی برسند و زندگانی شان رونقی بگیرد (ر.ک: آلبرماله، ۱۳۴۳: ۲۰۴-۲۰۶).

۲-۳-۴- استعماری

از دیگر انگیزه هایی که مورخان به ویژه با توجه به پیامدهای این جنگ ها در سرزمین های اسلامی، بر شمرده اند، انگیزه های استعماری است؛ به این معنا که جنگهای صلیبی گر چه ظاهری دینی داشتند، اما در حقیقت دنیوی بودند و درصدد بودند تا قلمرو امپراتوری روم شرقی و نیز سرزمین های اسلامی را به مستعمره هایی اروپایی تبدیل کنند. یکی از هدف های این جنگ ها دست یازیدن به قلمرو گسترده امپراتوری روم بود که ترکان سلجوقی و دیگر همسایگان بر بخش های آن یکی پس از دیگری استیلا می یافتند. هیچ بعید نیست که قصد پاپ ها و غرب کاتولیک، هنگام دعوت به حمل صلیب این بوده باشد که با ضمیمه ساختن قلمرو امپراتوری روم و دستیابی به پایتخت آن یعنی قسطنطنیه و دادن رنگ لاتینی به آن و تحمیل مذهب کاتولیک یعنی مذهب روم غربی به آن، اندیشه احیای دوباره امپراتوری مقدس را در سر می پروارند، چنان که رویدادهای سال های بعد آن را تایید می کند. لیکن هدف اصلی این جنگ ها رسیدن به هدف های استعماری در جهان عربی [اسلامی] بود که می خواستند وحدتش را از میان ببرند و قدرتش را در هم بشکنند؛ و با این روش نفوذ و بقای استعمار را در منطقه تضمین کنند» (مونتگمری، ۱۶۷).

۲-۴- نتایج جنگ های صلیبی

نتایج این جنگ ها پس از دو سده در اروپای غربی متظاهر گردید. در انگلیس، اتحاد ملی و فرمانروایی مطلق شاه برقرار شد ... در فرانسه پس از تضعیف فنودال ها و افزایش قدرت

پادشاه و نفوذ او، اتحاد ملی به وجود آمد و شاه دارای قدرت مطلقه شد. از دیگر نتایج این جنگ، تضعیف جایگاه کلیسا در زندگی سیاسی و اجتماعی اروپا بود. چرا که در آغاز، کلیسا پیشرو و مشوق اصلی جنگ‌ها بود، بعداً به علت سوءاستفاده‌ها و ناتوانی در تحقق وعده‌های خود از اعتبار و اهمیت آن کاسته شد (ولایتی، ۱۳۹۰: ۶۶۷/۲). نیز در خاور نزدیک دولت بیزانس، سوریه را تصرف کرد، اما چند مدت نگذشت که سلجوقیان آن را باز پس گرفتند و در آنجا مستقر شده و امیر نشین‌های دمشق و حلب را در آنجا بوجود آوردند. در سال ۴۸۰ه.ق اورشلیم نیز به دست ترکان افتاد و به این ترتیب خاور نزدیک نیز به دست ترکان افتاد و اعراب را هم به زیر سلطه خویش گرفتند (گروسه، ۱۳۶۵: ۱۷).

۳- سلجوقیان و آغاز جنگ‌های صلیبی

۳-۱- نقش سلجوقیان در برپایی جنگ‌های صلیبی

عوامل مختلفی در بروز جنگ‌های صلیبی نقش داشتند اما آنچه مد نظر نگارنده می‌باشد مربوط به جهان اسلام و مخصوصاً دولت سلجوقیان می‌باشد که با بررسی این عوامل می‌توان به نقش سلجوقیان در برپایی این جنگ‌ها پی برد.

۳-۱-۱- جلوگیری از پیشرفت ترکان سلجوقی: پس از آنکه ترکان سلجوقی در جنگ مانزکرت^۱ در سال ۴۶۴ه / ۱۰۷۱م، شکست بزرگی بر امپراتوری بیزانس وارد آوردند و سپس بر بیت المقدس انطاکیه در سال ۴۷۸ه / ۱۰۸۵م، چیره شدند و به این ترتیب سلاجقه باعث رعب و وحشت بیزانسی‌ها شدند طوری که آنها حتی سقوط قسطنطنیه به دست ترکان مسلمان سلجوقی را حتمی می‌دانستند. لذا به نظر آنها، کاروان‌های مسیحی که قصد زیارت بیت المقدس را داشتند، می‌بایست برای مقابله با هرگونه دخالت احتمالی سلجوقیان سنی مذهب متعصب نسبت به اسلام با خود سلاح حمل می‌کردند (محمد عاشور، ۱۳۷۳: ۱۰۱). کلیسای کاتولیک رومی که امپراتور بیزانس برای دفع تجاوز سلاجقه از آن مدد خواسته بود، فرصت را غنیمت شمرد تا تفرقه‌ی تازه‌ای را که بین آن و کلیسای یونانی جای افکنده بود، بدین وسیله برطرف سازد، بیزانس با پذیرش و تعمیم دین مسیح در قرن ۴ میلادی میدان جغرافیایی فعالیت آن را وسعت بخشید و با استمداد از کلیسای روم برای مقابله با مسلمانان تلاش کرد. در چند جنگ صلیبی ترکان بودند که در آسیای صغیر با صلیبی‌ها می‌جنگیدند، نه اعراب سوری و فلسطینی. ترکان سلجوقی شهر نیسه را تصرف کردند و به نزدیکی قسطنطنیه رسیدند (ماله، ۱۳۴۳: ۲۴۸). بدین ترتیب پاپ «اوربانوس دوم» که پیش از کسب مقام پاپی، اسقفی فرانسوی بود، افزایش قدرت و پیشرفت حکومت‌های مسلمان ترک آسیای صغیر و ضعف روم شرقی را خطر بزرگی برای اروپا تلقی می‌نمود، اما از آنجا که نمی‌

۱. ملازگرد

توانست شخصا از طریق شاه فرانسه ارتشی قدرتمند ایجاد کند، از راه دیگری وارد شد و دست به دامن فئودال ها گردید. او با یک تیر چند نشانه گرفت. هدف اول وی شکست ترکان سلجوقی یا دست کم عقب راندن آنان بود. دوم تسخیر شهر بیت المقدس و از همه مهم تر برانگیختن و تحریک تعصب مذهبی فئودال های بزرگ که ثروتی چندین برابر شاه داشتند (گروسه، ۱۳۶۵: ۱۴).

درست پیش از جنگ های صلیبی، جهان اسلام تحت فشار عوامل ضعف و فروپاشی قرار داشت. مثلا دولت قدرتمند ترکان سلجوقی، قدرتش را از دست داد و پس از وفات سلطان ملک شاه در سال ۴۸۵هـ / ۱۰۹۲م به چند بخش تقسیم شد. فرزندان او مملکت گسترده اش را به چهار بخش تقسیم کردند. آنها قلمروهای سلطنتی فارس، کرمان، عراق و شام را از یکدیگر مستقل کردند. حکام شهرها و ولایت ها که به اتابک معروف بودند از تبعیت سلاجقه سرپیچی کردند و حاکمیت فرزندان ملک شاه را نادیده گرفتند. سلاجقه نیز اختلاف و نزاع شدیدی در میان خود داشتند. مثلا تتش فرزند آلب ارسلان پس از یک سری درگیری سرانجام بر حکومت سلاجقه مسلط شد، اما پس از قتل او فرزندانش رضوان و دقاق برای به دست آوردن سلطنت با هم به نزاع پرداختند. رضوان شهر حلب را در فاصله سال های ۵۰۷-۴۸۸هـ و دقاق شهر دمشق را ۴۸۸-۴۹۸هـ پایتخت خود قرار دادند و آتش جنگ میان آنها از سال ۴۹۰هـ - ۱۰۹۶م شعله ور شد (راوندی، ۱۳۸۲: ۸۵-۸۷).

۲-۱-۳ خلافت فاطمی نیز دچار ضعف و فروپاشی گردید و با بحران های اقتصادی و قحطی های فراوان روبه رو شد.

۳-۱-۳ سرزمین شام از سال ۴۶۳هـ / ۱۰۷۰م، صحنه نزاع فاطمیان و سلجوقیان بود و سلجوقیان توانسته بودند فلسطین و دمشق را از دست فاطمیان درآورند و سلطه شان را تا حلب و رها و موصل گسترش دهند و چون فاطمیان صاحب یک ناوگان قدرتمند دریایی، بودند، توانستند در سال ۴۸۲هـ / ۱۰۸۹م کلیه شهرهای ساحلی شام از جمله عسقلان، عکا، صور و حتی جبل در شمال را به تصرف خود درآورند و سپس در سال ۴۸۹هـ / ۱۰۸۶م، برای دومین بار بر قدس چیره شدند و تا سقوط آن به دست صلیبی ها در سال ۴۹۲هـ / ۱۰۹۹م در آنجا باقی ماندند (محمدعاشور، ۱۳۷۳: ۱۱۹).

نتیجه گیری

سلجوقیان با سیاست گشودن مناطق جدید و اسکان نیروهایشان در آنجا، به سوی آناتولی حرکت کردند. جهاد و غنیمت انگیزه دیگر این حرکت بود. یورش سلجوقیان موضع دفاعی مسلمانان در برابر بیزانسی ها را تغییر داده و به آنها جنبه تهاجمی بخشید. بخشی از نیروهای سلجوقی امر جهاد را تحت فرماندهی ابراهیم ینال در آناتولی انجام می دادند. ولی با شکست دادن

بیزانس و تصرف حسن قلعه ، اسرا و غنائم زیادی به دست آورد که به ری ، پایتخت سلاجقه سرازیر می شد. این پیروزی های مقدماتی در تقویت روحیه سپاهیان مسلمان سلجوقی و تشویق و تحریک آنان به جنگ بسیار مؤثر افتاد. همچنین رومیان پس از شکست از سلجوقیان در نبرد ملازگرد و بعدها با آزار و اذیت زائران مسیحی شروع به بهانه جویی کردند که در نتیجه آتش جنگهای صلیبی به این ترتیب روشن شد. دلیل مستقیم شروع جنگ صلیبی اول درخواست کمک امپراتور روم شرقی آلكسیوس یکم از پاپ اوربان دوم برای مقابله با پیشروی های مسلمانان در خاک امپراتوری روم شرقی بود. در سال ۱۰۷۱ روم شرقی در نبرد ملازگرد از مسلمانان شکست خورد که منجر به از دست دادن تمام آناتولی به جز نواحی ساحلی شد.

منابع و ماخذ

- آقسرای، محمود بن محمد، مسامره الاخبار و مسایره الاخیار، (۱۳۶۲ش)، به اهتمام و تصحیح عثمان توران، تهران، انتشارات اساطیر.
- ابرهارد مایر، هانس، جنگ های صلیبی، (۱۳۷۱ش)، ترجمه: عبدالحسین شاهکار، انتشارات : دانشگاه شیراز، چاپ اول.
- ابن اثیر، عزالدین، الکامل فی التاریخ، (۱۳۷۴ش)، ترجمه ابوالقاسم حالت، تهران، شرکت سهامی چاپ و انتشارات کتب ایران.
- ابن العبری، غریغویوس ابوالفرج اهرن، تاریخ مختصر الدول، (۱۳۶۴ش)، ترجمه: محمد علی تاج پور، حشمت الله ریاضی، تهران، انتشارات: اطلاعات.
- اسپنسر، ویلیام، سرزمین و مردم ترکیه، (۱۳۵۴ش)، ترجمه علی اصغر بهرام بیگی، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، چاپ دوم
- العسلی، بسام، روزهای سرنوشت ساز در جنگ های صلیبی، (۱۳۸۶ش)، ترجمه: عبدالحسین بینش، قم، نشر زمزم هدایت، چاپ اول.
- بنداری اصفهانی، تاریخ سلسله سلجوقی (زبده النصر و النخبه العصره)، (۱۳۵۶ش)، ترجمه: محمد حسین جلیلی، تهران، بنیاد فرهنگ ایران.
- بلاذری، احمد بن یحیی بن جابر، فتوح البلدان، (۱۳۳۷ش)، ترجمه: محمد توکل، تهران، نشر نقره.
- حتی، فیلیپ، شرق نزدیک در تاریخ، (۱۳۵۰ش)، ترجمه : قمر آریان، تهران، نشر بنگاه ترجمه و نشر کتاب، چاپ اول.
- حریری، احمدبن علی، تاریخ جنگ های صلیبی، (۱۹۸۱م)، ترجمه : عبدالله ناصری طاهری، تحقیق: سهیل زکار، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

- حلمی، احمد کمال الدین، دولت سلجوقیان، (۱۳۸۷ش)، با ترجمه و اضافات: عبدالله ناصری طاهری و با همکاری حجت الله جودکی و فرحناز افضلی، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، چاپ سوم.
- خداوردیان، ک. س، تاریخ ارمنستان، (بی تا)، ترجمه گرمایک، تهران، انتشارات مترجم.
- خواند میر، محمد بن خوند شاه، روضه الصفا، (۱۳۳۸ش)، تهران، انتشارات: خیام.
- دورانت، ویل، تاریخ نمدن (عصر ایمان)، (۱۳۷۱ش)، ترجمه: ابوالقاسم طاهری، تهران، انتشارات آموزش انقلاب اسلامی.
- دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا، (۱۳۶۵ش)، انتشارات: موسسه لغت نامه دهخدا، تهران.
- رانسیمان، استیون، تاریخ جنگ های صلیبی، (۱۳۷۱ش)، ترجمه: منوچهر کاشف، تهران، انتشارات: علمی و فرهنگی، چاپ سوم.
- راوندی، محمد بن علی، سرگذشت سلجوقیان (بازنویسی کتاب راحه الصدور و آیه السرور)، (۱۳۸۲ش)، به کوشش نادره جلالی، تهران، ناشر موسسه فرهنگی اهل قلم، چاپ دوم.
- رشاد، محمد، جنگ های صلیبی، (بی تا)، بی جا، چاپخانه بانگ بازرگانی ایران.
- رضوی اصل، سید محسن، سرزمین مقدس تاریخ جنگ های صلیبی، علل و آثار آن، (۱۳۸۶ش)، قم، نشر: فائز، چاپ اول.
- شیبانی، عبدالحسین، تاریخ عمومی قرون وسطی، (بی تا)، تهران، مطبعه روشنایی، چاپ دوم.
- عاشور، سعید عبدالفتاح، الظاهر بیبرس، (۱۹۶۳م)، قاهره، وزاره الثقافه و الارشاد القومی.
- عودی، ستار، جنگ های صلیبی، (۱۳۹۳ش)، تهران، نشر کتاب مرجع.
- کلود کاهن، شرق و غرب در روزگار جنگ های صلیبی، (۱۳۹۲ش)، ترجمه: عبدالله ناصری طاهری، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، چاپ اول.
- گروسه، رنه، امپراتوری صحرانوردان، (۱۳۶۵ش)، ترجمه عبدالحسین میکده، انتشارات علمی و فرهنگی، چاپ دوم.
- گوستاولوبون، تاریخ تمدن اسلام و عرب، (۱۳۹۵ش) ترجمه محمدتقی فخرداعی گیلانی، نشر دنیای کتاب.
- مادن، توماس، نگاهی نو و فشرده به تاریخ جنگ های صلیبی، (۱۳۸۹ش)، ترجمه: ناصری طاهری؛ اکرم کرمی، تهران، نشر علم، چاپ اول.
- ماله، آلبر؛ ایزاک، ژول، تاریخ قرون وسطی تا جنگ صد ساله، (۱۳۴۳ش)، ترجمه: عبدالحسین هژیر، تهران، نشر ابن سینا، چاپ اول.

- محمد عاشور، فاید حماد، جهاد مسلمانان در جنگ های صلیبی، (۱۳۷۳ش)، ترجمه: عباس عرب، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ اول.
- ناصری طاهری، عبدالله، علل و آثار جنگ های صلیبی، (۱۳۶۴ش)، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ اول.
- نوذری، عزت الله، اروپا در قرون وسطی، (۱۳۷۳ش)، شیراز.
- نویری، احمد بن عبدالوهاب، (۱۴۲۳ق)، نهاییه العرب فی فنون الادب، قاهره، دارالکتب والوثائق القومیه، چاپ اول.
- نیشابوری، ظهیر الدین، سلجوق نامه، ذیل سلجوق نامه، تألیف: ابوحامد محمد بن ابراهیم، (۱۳۳۲ش)، با مقدمه اسماعیل افشار، تهران، انتشارات کلاله خاور.
- ولایتی، علی اکبر، پویایی فرهنگ و تمدن اسلام و ایران، (۱۳۹۰ش)، تهران، نشر وزارت امور خارجه، چاپ چهارم.
- یوسفی حلوائی، رقیه، روابط سیاسی سلاجقه روم با ایلیخانان، (۱۳۸۱ش)، تهران، انتشارات: امیر کبیر، چاپ اول.
- Prof. Dr. Osman Turan. Turk Cihan Hakimiyeti Mefkureri tarihi. Nakislar YAYINEVI. Istanbul.1979

